

85. Fride, Lojsta sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 86.

Litteratur: VHA Akad:s Dagbok ²⁸/₁₁ 1843 § 246, Inventarium nr 1088 (1843); G. Stephens, Old Northern Runic Monuments 2 (1867-68), s. 874, 3 (1884), s. 231; O. Montelius, Från jernåldern (1869), s. 54 nr 390, Svenska fornsaker (1872), s. 136 (nr 465), 198; H. Hildebrand, Fynd från Öster-Ryftes på Gotland (i: VHA Akad:s Månadsblad 1890, s. 128 f.); B. Salin, De nordiska guldbrakteaterna (i: ATS 14: 2, 1895), s. 102; S. Bugge i Norges Indskrifter med de ældre Runer 1, s. 100 (1892), 173 (1894), jfr tillägg (av M. Olsen) 3, s. 229 (1923); S. Bugge i Aarbøger 1905, s. 201, 324; S. Lindqvist, Geretebrakteaten och dess likar (i: Fornvännen 1927, s. 217 f.); C. Marstrander, De gotiske runeminnesmerker (i: Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap 3, 1929), s. 77; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung I (1932), s. 10 f. (62 f.), Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 47 (469); A. Johansson i ANF 49 (1933), s. 243 f.; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB); B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63; M. Olsen, Runespennen fra Bratsberg i Gjerpen (i: Viking 1, 1937, s. 68 f.; även i: M. Olsen, Fra norrøn filologi, 1949, s. 30 f.); Danmarks Runeindskrifter, Text (1942), sp. 544 f. (jfr även sp. 790 f.); H. Öberg, Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 91 f., 196 f., 256, 291; S. B. F. Jansson, Gotlands runinskrifter (i: Boken om Gotland 1, 1945), s. 144.

Äldre avbildningar: Atlas for nordisk oldkyndighed (1857), Tab. xii fig. 237; Stephens a. a. 2, nr 44; foto ATA (Lindqvist a. a. fig. 109; Nerman a. a. Taf. 31 fig. 332; Öberg a. a. fig. 46).

Guldbrakteat, funnen (troligen år 1843) av pigan Magdalena Gertrud Johansdotter i en åker till gården Fride, 2 km NNÖ om Lojsta kyrka, vid vägen mot Etelhem. Den inlöstes år 1843 med 34 riksdaler 12 skillingar 5 runstycken banko till Statens Historiska Museum, där den har inv.-nr 1088.

I Stephens' förteckning över brakteater med runinskrift har den nr 44.

Diameter 47,5 mm, vikt drygt 20 gram, guldhalt 90,7 %. Den egentliga brakteaten är omgiven av en sirad ram av två ringar. Den är vidare försedd med fastlödd kantring och ögla. Innanför det V-formade, av filigrantråd bildade beslaget under öglan finns bilden av ett människohuvud. Fride-brakteaten är ett mycket vackert exemplar, föga slitet och nött. Guldet är så tjockt, att endast obetydligt av stämpeln är skönjbart på baksidan. Framställningen är den å brakteater av denna typ vanliga: ett människohuvud över ett fyrfota djur, båda vända mot vänster. Djuret är i livlig rörelse, med benen sträckta bakåt och framåt. Över djurets huvud finns en hästskoformig figur, som väl skall föreställa två horn. Djuret är i så fall icke en häst, utan ett sagodjur.

Fride-brakteaten tillhör brakteattyp C (människohuvud över fyrfotad djur) och en särpräglad gotländsk variantform av denna, av H. Öberg betecknad C VIII. H. Hildebrand kände den 1890 i 9 exemplar: 6 av dessa i Statens Historiska Museum äro alla funna på Gotland, dessutom 2 i Uppsala med okänd fyndort och 1 i Köpenhamn likaledes med okänd fyndort. Därför håller Hildebrand för »troligt, att stämplarna med ifrågasvarande inskrift tillkommit på Gotland». Om man granskar dem närmare, finner man, att de äro tillverkade med tre olika stämplat, på följande sätt:

- 1) Fride, Lojsta sn (G 85)
Ö. Ryftes, Fole sn (inv.-nr 8793)
 - 2) Djupbrunns, Höggräns sn (inv.-nr 4877)
 - 3) Sutarve, Stånga sn (G 89)
Burge, Dalhems sn (inv.-nr 2617)
Slite, Othems sn (inv.-nr 69)
2 i Uppsala (Montelius, Från jernåldern, s. 41, nr 290, 291)
1 i Köpenhamn (Montelius, Från jernåldern, s. 46, nr 329)
- Senare har tillkommit, av en fjärde stämpel
- 4) Almungs, Havdhems sn (G 45).

Också runinskriften varierar något i de olika stämplarna, och därför är Hildebrands iakttagelse, senare bekräftad av B. Salin (1895, Tab. VII, s. 102) och H. Öberg (1942, s. 92 f., 291), viktigt.

Likheten mellan de olika formerna (stämplarna) är emellertid så stor, att de måste ligga varandra mycket nära i tiden. Enligt Öberg (a. a. s. 92 f.) äro brakteaterna från Fride och Ö. Ryftes de äldsta, från vilka de övriga härstamma. Å andra sidan har S. Lindqvist (1927) framhållit, att hela gruppen (och främst Fride- och Ö. Ryftes-exemplaren) står i nära samband med den något äldre brakteaten från Gerete, Fardhems sn (utan runor). Lindqvist och Öberg datera gruppen till 400-talet, »och vi ta nog ej miste, om vi förmoda, att de äldsta bland dem, däribland den från Gerete, tillverkats redan under detta århundrades förra hälft». B. Nerman (1935, s. 119 f.) är benägen att gå något längre fram i tiden; han anser, att brakteattillverkningen knappast har börjat före slutet av 400-talet eller under period VI: 2, som på Gotland icke kan vara tidigare än omkring 475.

Inskriften är högerlöpande, mellan djurets nos och människohuvudets hjälm. Under näst sista runan finns ett likarmat kors ✚. Samma tecken förekommer bakom figuren, mellan hjämbusken och djurets bakre bakben.

Inskrift:

MMI

e eli I

Första runan är ett tydligt **e**. Avståndet till följande runa är kort, men tydligt. Andra **e**-runan (i binderunan **eli**) är betydligt bredare; man skulle därför också kunna läsa **iti**. Det finns emellertid kontakt såväl mellan bistavarna i **e** som mellan **I** och **i**. En binderuna är sålunda ofrånkomlig. Sista runan är **I**, klart fristående, med staven svagt böjd.

S. Bugge har (1892) i samband med tolkningen av By-inskriften och andra urnordiska inskrifter, där ordet **erilar** förekommer (Kragehul, Lindholmen, Veblungsnæs, Järsberg), framkastat tanken, att detta ord i förvanskad form skulle förekomma i några inskrifter på brakteater, nämligen Stephens nr 43–45 b och 85–87: **eelil** »skulde være et meningsløst brudstykke af **e eril[ar]**» på brakteaten Stephens 49. Han har icke närmare utfört detta uppslag, och han har uppgivit det, då han ett tiotal år senare underkastar brakteatinskrifterna en samlad och systematisk granskning. Han tror sig då i några brakteatinskrifter (Stephens nr 24, 56, 79) ha funnit ett mansnamn urn. **lilil** (vok. **lil**), och detta skulle också finnas på de gotländska brakteater, vilkas inskrift han läser **eelil**. »Indskriften **ee lil** betyder da: »altid Lili' (d. e. du, Lili, skal altid eie denne Brakteat.» »Thi 9 Brakteater, som viser tilbage til en og samme Original, men som tildels er prægede med forskjellige Stempler og af hvilke 6 sikkert er fundne paa Gotland, har Indskriften **ee lil**, d. e. altid skal du, Lili! eie denne Brakteat.»

C. Marstrander (1929) sätter brakteaternas inskrift i samband med Kylfver-stenens **eus** (se nedan G 88), som han uppfattar »som navnet på den goter, som ristet Kylfverstenens runer». Formellt är det identiskt med substantivet urg. urn. **ehwa-* (isl. *iór* m.) häst. Marstrander vill nu finna detta ord också på de gotländska brakteaterna, vilkas inskrift han läser dels **eehu**, dels **eehwu**. Det skulle här kunna vara namn på Odin i hans egenskap av dödsgud. »Alle disse brakteater viser billedet av en hest med et mannshode over, og innskriften er på dem alle plasert på ett og samme sted, over hestens hode ... Jeg tror der er en forbindelse mellem figurfremstillingen og innskriften og at denne inneholder gudenavnet (runenavnet) i tiltaleform **ehu** og (med analogisk *w* som hos Wulfila) **ehwu**. Det første **e** står likeledes for *Ehu* ... Innskriften inneholder altså et to ganger gjentatt *Ehu*.»

W. Krause (1932, 1937) har varit inne på samma tankegångar som Marstrander. Också han är lockad av att söka ett samband mellan inskriften och bilden. På några, huvudsakligen gotländska brakteater finner man en formel **eehu** eller **eehl**. Sista runan **I** kan vara en fördärvad **e**-runa (på samma sätt som första runan i G 45 Almungs är en vanställd **e**-runa). Rekonstruerad text skulle vara *ehwē* Sg dat. »dem Pferde». »Das Pferd ist das heilige Tier Odins, des Runenmeisters. Daher spielt es als Zaubersymbol eine bedeutende Rolle gerade auch in der Runenmagie; und zwar dient es dabei dem Schadenzauber. Die Inschrift *ehwe* stellt den Brakteaten unter Odins Schutz und verleiht seinem Träger Macht über seine Feinde.»

Magnus Olsen (1937, 1949) erinrar om att »hovedmengden av brakteat-innskrifter ikke kan bedømmes som de almindelige urnordiske innskrifter. På brakteatene er runene et ledd i smykkets — amulettens — hele utstyr. De forutsetter ikke den samme runekyndighet som de almindelige innskrifter. Vi kan iaktta hvorledes de kopieres fra brakteat til brakteat, sikkert ofte uten virkelig forståelse. Forvansket gjengivelse er uttrykk som man ofte, og med god grunn, finner anvendt i den videnskapelige litteratur om brakteat-innskrifter.» Han tillämpar detta först på brakteaten Stephens nr 49 (DR Br 66) från Väsby (Skåne) och nr 49b (DR Br 74) från Äskatorp (Halland) med inskriften **eerilar fahid-**: det beror på förvanskning av en förlaga, där det har stått **ek erilar fahide** »Jag *erilar* skrev». Man kommer då att tänka på den gotländska brakteatgruppen Stephens nr 43–45, 85–87 m. fl. »Skulde ikke disse runeforbindelser gå tilbage på en innskrift av nøiaktig samme innhold som den vesentlig samtidige innskrift på Bratsberg-spennen **ek erilar**? ... I de urnordiske innskrifter forekommer ingen forbindelse av to ord så hyppig som **ek erilar**. Vi har sett 6 eksempler herpå utenfor brakteat-innskriftene. Mellem disse og de andre innskrifter er der fullt op av overensstemmelse i ånd og i uttrykk. Efter en sannsynlighetsberegning skulde da **ek erilar** være å gjenfinne i flere, av hinannen uavhengige, brakteat-innskrifter. En sådan identifisering torde være evident, nemlig ***ek erilar** på brakteat 49 (og 49b). Og som en rimelig formodning tør jeg betegne den tolkning som her er antydnet av brakteatflokken nr 43 o. s. v.»

Det kan enligt min övertygelse icke råda något tvivel om att denna syn på brakteatinskrifterna är riktig, både i allmänhet och när det gäller den gotländska gruppen. Det finns visserligen några få brakteatinskrifter, som verkligen meddela något och där runorna sålunda ha en språklig mening (t. ex. Tjurkö-brakteaten); från dem kunna vi bortse i detta sammanhang. Långt flera äro de, där runorna endast ha en dekorativ uppgift; de hörde traditionellt samman med dessa smycken, ehuru visst icke som något nödvändigt element. Den sannolikt icke läskunnige brakteatsmeden har sökt efter ett mönster. Han har funnit ett sådant i något föremål med den vanliga formeln **ek erilar**.

Förebilden lyser här tydligt igenom. De ändringar som ha gjorts äro lätta att förstå. De äro alla motiverade av det begränsade utrymmet. När smeden hade bestämt sig för att placera runorna mellan djurets nos och mannens hjälm — det fanns knappast något annat att välja på —, blev det nödvändigt att göra förkortningar. Förebildens 8 runor **ek erilar** måste minskas till hälften. De två sista runorna uteslötos. Den lilla **k**-runan, som kanske uppfattades som ett skiljetecken eller ett ornament mellan de båda **e**-runorna, togs bort som mindre dekorativ och därför överflödig. Avståndet mellan det andra **e** och **r** kunde minskas, om de fingo en gemensam huvudstav. Bistaven i **r** var besvärlig och hindersam; nedre delen togs helt enkelt bort, så att runan liknade ett **l**. Eller också ersattes den med den enklare och lättare **u**-bistaven, såsom tydligt har skett på Almungs-brakteaten (G 45). Därmed hade inskriften fått den form, som den har på Fride- och Ö. Ryftes-brakteaterna och med små variationer också på de övriga.

Man kan på ett par punkter jämföra med Väsby- och Äskatorp-brakteaterna (Stephens nr 49 och 49b; DR Br 66 och 74) med inskriften **eeuilar**: runan **k** har blivit utträngd mellan de båda **e**-runorna, och **r** har blivit ersatt av **u**, eller ett **u**-liknande tecken.

Men om det förhåller sig på detta sätt, ger oss den missförstådda och felaktigt återgivna inskriften värdefulla upplysningar om kulturförhållanden under den senare folkvandringstiden. Kunskapen om runorna kan icke ha varit särskilt utbredd, om man kunde hantera dem på detta sätt. Det var likgiltigt, om en inskrift kunde läsas och begripas, bara den fanns där, som en prydnad, en kuriositet, i någon mån kanske också som ett skydd för hängsmyckets bärare. Något samband mellan den förvanskade inskriften **ek erilar** och ryttaerbilden existerar däremot icke. Man kan icke gärna tänka sig, att runorna under den tid, då sådant kunde förekomma, i någon större utsträckning ha använts i praktiskt syfte, på budkavlar och trätavlor. Detta tillhör en senare tid, den tid då det gamla 24-typiga alfabetet upplöstes och började ersättas av det yngre, 16-typiga, framför allt i den variantform, som brukar kallas den svensk-norska runraden.

Brakteaten skall möjligen sättas i samband med de stora guldfynd, som enligt C. G. Hilfelding under slutet av 1700-talet skola ha gjorts i en åker vid Fride gård. Han berättar därom följande (*Resejournal*

1799, F m 57: 6, s. 154): »Gården Fride besöktes, märkwärdig för ett Fynd som Åboen Johan Fride för ett par år sedan gjordt, hwilket bestådt af Guld, och som betydligt förbättrat denne Bondens vilkor ... 3 à 400 alnar från ån på Fride åker hittades förr nämde Guld. Man hade röjt och efterhanden borttagit ett StenRör, skulle nu för första gången uplösa jorden. Både Mannen och Hustrun plöjde hwar sin ök; Hustruns krok blef fastsittjande at hon ej förmådde få den lös — kallade mannen som körde på annat ställe till hjälp. Mannen uprykte ej utan möda kroken som var prydd på Billen af långa och som en gåspenna tjocka Guldtrådar; naturligtvis eftersöktes stället och uptogs alt hvad der fants. Grannarna hafwa sedt att Gumman inburit i sin kjortel en stor börda. Hr Iacob Donner i Klinte wisade mig en af dessa Guldtrådar den var finaste Guld och öfwer 3 alnar lång, tjock som förr är nämndt; att Fyndet varit betydligt är säkert, ehuru ingen med vissnet vet hvad eller huru mycket blifwit funnit, endast det at Bonden varit i mycken skuld, hvilken han betalt, och på ett ställe betalt med Guld 1000^{de} Plåtar; samt at han lämnat Gulldmarken för 50 Rdr R.G. — En annan har köpt några marker och gifwit 5 Rdr R.G. för Lodet. Kringfarande knallar skola äfwen inlöst ansenligt — Och ännu äger han Guld at föryttra — mig visades af Hustrun såsom Mannen war borta, ett litet stycke afhuggit Guld, likt förrnämde: ungefärligen af et Lods vigt, Hwarföre Hon begärte 50 Rdr S^{mt} men som jag ej behöfde Guld och detta ej tjänte som Antiqvitet — Brydde jag mig ej derom, utan efterfrågade om ej Gulldmynt eller andra Pretiosa blifwit fundne — då jag ville väl betala det — men därtill nekades aldeles. Emedlertid har jag hos dem som bekommit guld, sedt 3^{ne} Sorter; alt i trådar. De tjockaste voro som förr är sagdt och af finaste Guld, de andre något smalare och till färgen ljusare, hvaraf de medlersta med små stämplor liknande Liljor öfweralt voro märkte. Rätta sammanhanget om detta Fynd kan svårigen utrönas, ty de hålla det ganska hemligt — af fruktan för straff sedan de ej upgifwit Fyndet, och som det af Kronobetjäningen mycket blifvit efterfrågat. Af andra Åboer i Fride visades mig likwäl stället i Åkern där Fyndet blifwit gordt, hwilket nu war som det öfriga Planerat. — Både Mag. Hejdenberg och jag gjorde oss all möda at öfvertala Gumman att få veta om några Gulldmynt eller annat än nämde Guld blifwit hittat: men högeligen nekades; ehuru ryktet hade utspridt at Knallar bekommit sådane ...

[s. 169] D. 22 [aug]. Blef af H^r Iacob Donner inviterad til middagen. Efter måltiden visades mig nu en af förrnämde vid Fride fundne Guldtråar, hvilken war öfwer 3 alnar lång och tjock som en medelmåttig gåspenna — innehöll öfwer 100 Ducaters värde, finaste Guld ...

[s. 171] d. 23 ... Bläste och Rägnade hela dagen at ej stort kunde uträttas. Reste likväl til Löjstad, at få se något af det fundne Guld hos Bonden Johan Frides; men Han war ej hemma; Hustrun som jag derom frågade, visade mig ett litet afhugget stycke Guld til 4 à 5 Ducaters vigt ...»¹

¹ Redan under sin föregående resa år 1797 hade Hilfeling under besök hos pastor Neogard i Östergarn hört talas om guldfyndet i Lojsta (*Resejournal* 1797, F m 57: 2 s. 121, F m 57: 4 s. 92).



86. Stånga kyrka.

Pl. 32.

Litteratur: P. A. Säve, *Gotland* 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 110, *Reseberättelse* 1864 (ATA), s. 215, *Gotländska samlingar* 4 (hs R 623: 4 i UUB), s. 659; H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 66 f.; J. Roosval, *Den gotländske ciceronen* (1926), s. 130; S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 58, 2 (1942), s. 112; O. v. Friesen, *An-teckningar* 1923, 1936 (UUB).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning (i *Gotland* 1864, s. 110, *Reseberättelse* 1864, s. 215); O. Sörling, teckning (Pipping a. a., fig. VIII); Lindqvist a. a. fig. 147, 148.

Fragment av en bildsten med ornamentik i relief. Det påträffades år 1863 under reparationsarbeten i muren vid norra korfönstret (»inne uti muren i altarstadens norra fönster ... Stenen blef vid utbrytningen ingalunda skadad» P. A. Säve). Det förvaras nu i kyrkans sakristia.

Ljusgrå sandsten. Längd 0,58 m, bredd 0,37 m. Tjocklek 10½ cm. Stenen har ristning på båda sidor. Den visar med hänsyn till tekniken stor likhet med *Aldre-stenarna* V och VI (G 114). Ornamentiken på den ena sidan (B) påminner starkt om *Sjonhem-stenarna* och bör sålunda vara från samma tid. Den andra sidan (A) har spår av färg. »Sidan A synes hafva varit helt öfverdragen med en mörk svartbrun-röd färg, som i bottenfältet ljusnade vid skrapning. På sidan B syntes svaga spår af rödaktig färg på två ställen af bottenfältet. Denna sida var till stor del öfversmetad med murbruk och angripen af vittring» (Pipping).

Utförlig beskrivning av den intressanta ornamentiken hos S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 2 (1942), s. 112.

Inskrift:

A: ... **r auk** : **bø** ...

B: ... - **ni** · **uiliñ** ...

A-sidans runor kunna vara rester av två namn i nominativ; det senare har måhända haft förleden *Bot-*.